

NEKAJ ŽIGOSANIH OPEK IZ POETOVIONE

BORIS VIČIČ

Ljubljana

V letu 1977 je bilo ob izkopavanjih v Rabeljčji vasi v Ptujju najdeno tudi večje število žigosanih opek.¹ Poleg že nekaterih znanih žigov, se je pojavilo tudi nekaj novih primerkov, ki bodo povečali število te vrste najdb z območja starega Poetovia.²

1. Fragment opeke z dvojnimi, štirioglatimi žigom (T. 1, sl. 1).³ Do sedaj kombinacija obeh žigov ni znana; najden je bil namreč samo zgornji.⁴ Zanj M. Abramić ugotavlja, da se ne pojavlja pogosto. Sam napis datira v leto 143, ko sta bila *C. Bellicius Torquatus* in sofist *Ti. Claudius Atticus Herodes*⁵ *consules ordinarii*. Spodnji doslej ni znan niti dešifriran.

Opeka je bila vgrajena v zid stavbe na izkopišču bloka B-IV, in sicer v njegovi drugi fazi,⁶ ki se lahko datira v prvo polovico 2. stoletja.

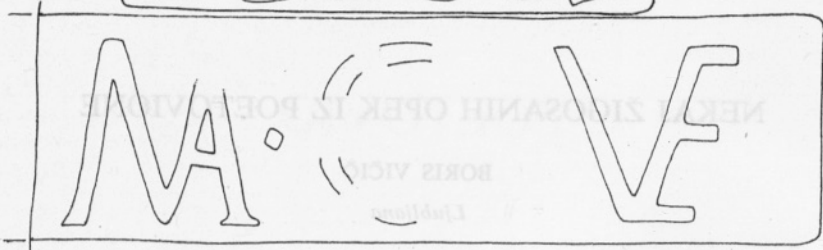
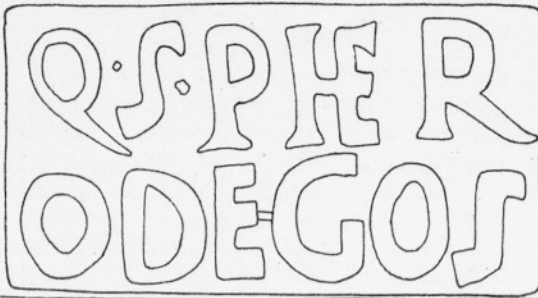
2. Fragment tegule, na kateri je ohranjen samo del štirioglatega žiga — ohranjeni sta le črki C·C (T. 1, sl. 2). Po ohranjenih primerih celotnega žiga⁷ lahko domnevamo, da gre za žig C·C·C. Naš primerek je odtisnjen s pečatom, v Ptujju pa so znani tudi taki, ki so vgrebeni s prstom.⁸ Najbrž okrajšavo C·C·C lahko večemo z imenom *Caius Caecina Calpurnius*.⁹ Njegovo ime se pojavlja na napisu bikonosca v prvem mitreju na Spodnji Hajdini.¹⁰ Napis pa se glasi:

TRANSITU
C(AIUS) · CAECINA
CALPURNIUS
TEMP(LUM) · REDEMI(T)
⁵ ET RESTITU[I(T)]

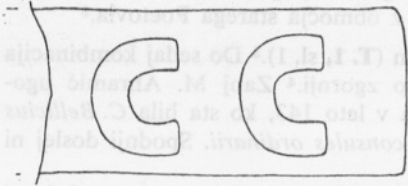
M. Abramić samo plastiko tega spomenika datira v drugo polovico 2. stoletja in jo označuje kot delo, nastalo pod močnim vplivom Akvileje,¹¹ medtem ko I. Mikl-Curk vidi v njej izrazito delo provincialne rimske umetnosti 3. stoletja.¹²

Na podlagi omenjenega napisa, ob upoštevanju datiranja celotnega mitreja¹³ in ostalih navedenih dejstvih, lahko sklepamo, da je *Caius Caecina Calpurnius*¹⁴ imel svoje opekarne v Ptujju v zadnjih desetletjih 2. in najkasneje prvih desetletjih 3. stoletja.

Razen žiga so na opeki vidne tudi pentlje, narejene s prsti. Nastale so pred žganjem, z njimi pa je izdelovalec preizkušal stopnjo sušenja, M. v. Groller domneva, da bi lahko te pentlje predstavljale tudi znak izdelovalca.¹⁵

1

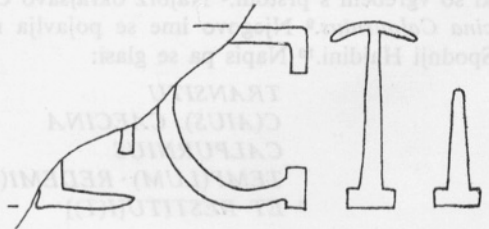
2

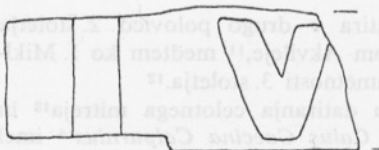
3

4

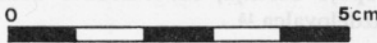
5

6

7

T. 1

3. Štirioglat žig s črkami ali *QSP* na delno ohranjeni teguli (**T. 1**, sl. 3). Ta žig je v Ptujju dokaj pogost,¹⁶ med ostalim tudi na Zgornji Hajdini, kjer se pojavlja v ostenju žganega groba, v katerem je bila med drugimi najdbami tudi oljenka z masko,^{16a} le da se za razliko od tretje črke na našem žigu, ki ima na spodnjem koncu z desne strani podaljšek, ta pojavlja brez njega.¹⁷ Ne glede na prvi dve črki, ki sta jasni, bi lahko pri tretji na našem žigu videli ligaturo s črko »E«, morda še bolj verjetno s črko »L«. V splošnem te črke gotovo predstavljajo *cognomen*, čeprav niso med seboj, tako kot pri žigu št. 1, oddeljene s piko. Pri najdbi opek s Panorame z žigom s temi črkami M. Abramič¹⁸ meni, da jih je mogoče povezati s konzulatom Herodesa Atticusa, čeprav bi bili v našem primeru izpuščeni črki *HE* v ligaturi.

Ta žig srečujemo tako na vseh vrstah opeke, kakor tudi na drugih keramičnih izdelkih. Zanimivo je, da se pojavlja na terri sigilatti, ki izhaja iz padanskih delavnic.¹⁹ Za območje Panonije P. Karnitsch navaja, da je sigilatta s tem žigom najdena z denarjem cesarja Nerve.²⁰ Tudi v Ptujju se ta žig pojavlja na enakem tipu keramike.²¹

4. Na neznatnem fragmentu opeke je štirioglat žig s samo delno ohranjenim napisom (**T. 1**, sl. 4), od katerega sta črki »NG« zelo dobro čitljivi. Črke so zelo jasne in ostro odtisnjene, najbrž z železnim pečatom. Doslej ta žig v Ptujju ni bil znan. Čeprav je ležal v drugem kulturnem horizontu, ki ga P. Korošec²² datira v čas po markomanskih vojnah, ostane vprašanje njegove datacije še nadalje odprto.

5. Fragment tegule z delno ohranjenim žigom (**T. 1**, sl. 5), od katerega so razločne le tri zadnje črke »CTI«. Črka pred njimi je najbrž »E«. Po ohranjenih znakih lahko domnevamo, da gre za napis *ADIECTI*, najbolj poznan in najbolj pogost žig na tem območju.²³ Srečamo ga tudi na opeki, kot tudi drugih keramičnih izdelkih. A. v. Premerstein ga zgolj po stilu črk, pa brez drugih dejstev, datira široko v 2. in 3. stoletje. Kot zanimivost lahko navedemo, da je bil ta žig najden tudi v Naroni.²⁴

6. Fragment tegule z majhnim delom žiga (**T. 1**, sl. 6). Ohranjeni sta samo vertikalna prečka ene črke in črka »V«. Po razdalji obeh znakov lahko domnevamo, da gre pri prvem za črko »L«, kar bi se lahko vezalo v okrajšavo »LV«. Ali gre za znano kratico *LV·S* je težko soditi.²⁵

7. Tudi zadnji fragment (**T. 1**, sl. 7) z žigom, pri katerem je ohranjena samo črka »V«, ne dopušča nikakršnih domnev o celotnem napisu.

Na tem mestu predstavljeni žigi so le majhen del vseh, ki so bili doslej najdeni v Ptujju. To poročilo skuša obuditi nekoliko zapostavljeno področje, ki pa nedvomno predstavlja enakopraven delež v raziskovanju provincialno-rimskega gospodarstva.

Opis opek:

1. Opeka z B-IV, v SV steni izkopa za blok. Je delno ohranjena (viš. 210 mm, šir. 230 mm, deb. 45 mm). Zgornji žig je ohranjen v celoti (dolž. 78 mm, viš. 42 mm), spodnji pa je delno zabrisan (dolž. 116 mm, viš. 34 mm). Oba sta uokvirjena, črke kapitalke so plastične. *HE*, *MA* in *VE* v ligaturi. Barva je opečnato rdeča. Opeka je bila vgrajena v zid stavbe ob B-IV; **T. 1**, sl. 1.

2. Tegula z B-V, kv. 5. A, globina 1,20 m, v plasti rjave ilovice, pomešane z žganino. Tegula je delno ohranjena (viš. 85 mm, šir. 90 mm, deb. 32 mm). Žig ni ohranjen v celoti (dolž. 53 mm, viš. 24 mm). Napis je uokvirjen, črke kapitalke so plastične. Barva tegule je opečnato rdeča. Pod napisom so slabo vidni potegi, narejeni s prsti; **T. 1**, sl. 2.

3. Tegula z B-V, kv. 20, globina 1,20 m. Ohranjenost je delna (viš. 80 mm, šir. 113 mm, deb. 36 mm). Napis je ohranjen skoraj v celoti (dolž. 72 mm, viš. 40 mm). Žig je uokvirjen, črke kapitalke so plastične. Barva tegule je opečnato rdeča; T. 1, sl. 3.

4. Fragment opeke z B-V, kv. 48, globina 1,40—1,50 m, v humusni plasti, pomešani z ogljem in keramiko — srednji kulturni horizont. Ohranjen je le okrušek opeke (viš. 45 mm, dolž. 63 mm, deb. 14 mm), na katerem je delno ohranjen žig (dolž. 48 mm, viš. 30 mm). Napis je uokvirjen, črke kapitalke so plastične. Barva okruška je opečnato rdeča; T. 1, sl. 4.

5. Tegula z B-V, kv. 46, globina 0,90 m, v plasti rumene ilovice. Njena ohranjenost je delna (viš. 130 mm, dolž. 110 mm, deb. 37 mm). Tudi napis ni ohranjen v celoti (dolž. 65 mm, viš. 27 mm). Črke so vglobljene, brez okvirja. Barva tegule je opečnato rdeča. Pod napisom so trije potegi, narejeni s prsti; T. 1, sl. 5.

6. Tegula z B-V, kv. 52, globina 1,60 m. Ohranjenost tegule je delno ohranjena (viš. 64 mm, dolž. 78 mm, deb. 35 mm). Napis je le delno ohranjen (dolž. 52 mm, viš. 23 mm). Črke kapitalke so plastične in slabo vidne. Barva tegule je opečnato rdeča. Pod napisom so vidni potegi, narejeni s prsti; T. 1, sl. 6.

7. Fragment opeke z B-V, v kontrolnem zidu med kv. 48 in 52, globina 1,20 m, v plasti rjave ilovice. Ohranjen je okrušek opeke (viš. 76 mm, dolž. 54 mm, deb. 43 mm). Žig je delno ohranjen (dolž. 27 mm, viš. 28 mm). Ohranjena je le ena črka kapitalka. Barva okruška je opečnato rdeča; T. 1, sl. 7.

¹ Splošno o žigih in opekah: J. Szilágy, *RE X A* (1975) 433, geslo Ziegelstempel.

² Gradivo z blokov B-IV in B-V mi je dala na voljo P. Korošec, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

³ Opeka ni povsem ohranjena, vendar po zapiskih lahko sklepamo, da je bil žig od-tisnjen na kvadratni opeki.

⁴ A. Premerstein, Römische Inschriften in Marburg (Steiermark), *Jahrb. d. Zentral-Komm.* 2 (1904) 187. M. Abramič, *Poetovio, Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt* (1925) 62 s — dalje cit. *Poetovio*; za muzej v Ptujju omenja, da se nahaja samo en primerek. J. Szilágy, *Inscriptiones tegularum pannonicarum*, Diss. Pann. Ser. 2, 1 (1933) T. 32. Z. Šubic, *Varstvo spomenikov* 15 (1970) 158 s.

⁵ *CIL* III, 4686. Cfr. *RE* VIII/1 b (1913) 928.

⁶ P. Korošec, Poročilo o raziskavah na stanovanjskem bloku B-IV v prihodnjih let-nikih Arheološkega vestnika.

⁷ A. Premerstein, o. c., 188. *CIL* III, 11393. M. Abramič, *Archäologische Funde in Pettau*, *JöAI* 17 (1914) Beibl. 118.

⁸ Z. Šubic, Kompleks rimskih opekarskih peči v Ptujju, *Arh. vestnik* 19 (1968) 455 ss.

⁹ *RE* III/1 b (1899) 1236.

¹⁰ Transitus dei: *CIL* III, 14354. *AIJ* 292 in tam navedena literatura.

¹¹ M. M. Abramič, Opaske o nekim spo-menicima staroga Poetovia, *Časopis za zgod. in narodopisje* 28 (1933) 129 ss.

¹² I. Curk, *Ohranjeni mitreji na Sloven-skem, Kult. in nar. spomeniki Slovenije* 31 (1972) 6 s.

¹³ M. Abramič, *Poetovio*, 162 s.

¹⁴ Familia Caecina se pojavlja še na dveh mestih. C. Caecina Florus na Spodnji Hajdini: A. Rak, *Römische Grabsteine aus Poetovio*, *JfA* 3 (1909) 165 s — in C. Caecina Faustinus: *CIL* III, 5135 neznane proveniencve v NM Ljubljana. Prvi datira v 2., drugi pa verjetno v 2. stoletje.

¹⁵ M. Groller, Über die »Handmarken« auf römischen Ziegeln, *Bericht des Vereins Carnuntum in Wien* 1902 (1904) 119 ss.

¹⁶ A. Premerstein, o. c., 188. M. Abramič, *JöAI* 17 (1914) sl. 102; idem, *Poetovio*, 62 s. J. Szilágy, o. c., T. 32. Z. Šubic, *Varstvo spo-menikov* 10 (1965) 203 s; eadem, *Varstvo spo-menikov* 11 (1966) 127 s; eadem, *Varstvo spo-menikov* 13—14 (1968-69) 191 s; eadem, *Var-stvo spomenikov* 15 (1970) 158 s. B. Jevremov, *Varstvo spomenikov* 21 (1977) 249 s, 266 s.

^{16a} B. Jevremov, o. c., 278 s.

¹⁷ M. Abramič, *JöAI* 17 (1914) sl. 102.

¹⁸ M. Abramič, o. c., 118 s.

¹⁹ P. Karnitsch, *Die Reliefsigillata von Ovilava* (1959) 20 s, T. 1, 11.

²⁰ P. Karnitsch, o. c., 21 s.

²¹ M. Abramič, o. c., 132 s.

²² Cfr. P. Korošec, Poročilo o raziskavah na stanovanjskem bloku B-V v prihodnjih letnikih Arheološkega vestnika.

²³ *CIL* III, 11390, 13502.

²⁴ M. Abramič, Žigi na opekama i amfo-rama iz Narone, *Vjesnik Hrvatskog arh. društva* 49 (1926-27) 134 s, sl. 2.

²⁵ Ob primerjanju našega žiga in drugih žigov s to kratico, ki so bile najdene v celoti, se je izkazalo, da gre za enak tip črk in enaka razmerja med njimi.

EINIGE GESTEMPELTE ZIEGEL AUS POETOVIO

Zusammenfassung

Im Jahr 1977 wurde in Rabelčja vas in Ptuj auch eine grössere Anzahl von gestempelten Ziegeln gefunden, wodurch die Zahl derartiger Funde aus diesem Bereich vergrössert wird.

1. Doppelstempel auf dem Ziegel (HE, MA und VE in Ligatur; Kapitalbuchstaben). Bisher ist die Kombination beider Stempel nicht bekannt (Taf. 1, 1). Gefunden wurde nur der obere,⁴ den M. Abramič ins Jahr 143 datiert, als *C. Bellicius Torquatus* und der Sophist *Ti. Claudius Atticus Herodes*⁵ *consules ordinarii* waren. Der untere Stempel ist einstweilen noch nicht deschiffriert.

Der Ziegel war in die Mauer eines Gebäudes auf dem Grabungssektor B-IV eingemauert, und zwar in deren zweite Phase,⁶ datiert in die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts.

2. Tegulafragment in einer braunen, mit Brandresten vermischten Lehmsschicht (Kapitalbuchstaben, darunter mit Fingern gezogene Linien). Höchstwahrscheinlich handelt es sich um den Stempel *C. C. C*⁷ (Taf. 1, 2). Diese Abkürzung könnte man vielleicht mit dem Namen *Caius Caecina Calpurnius*⁸ in Verbindung bringen, der aus der Inschrift des Stierträgers im ersten Mithräum in Spodnja Hajdina¹⁰ bekannt ist. Die Plastik selbst datiert M. Abramič¹¹ in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts, wogegen sie I. Mikl-Curk als ein Werk der provinzialrömischen Kunst des 3. Jahrhunderts auffasst. Auf Grund dieser Umstände kann angenommen werden, dass *C. Caecina Calpurnius* am Übergang des 2. ins 3. Jahrhundert in Ptuj seine Ziegelbrennereien hatte.

Mit vor dem Brennen gemachten Schleifen erprobte der Verfertiger den Trocknungsgrad, vermutlich sollen sie aber auch das Kennzeichen des Verfertigers darstellen.¹⁵

3. Stempel auf einer teilweise erhaltenen Tegula (Kapitalbuchstaben). Ein in Ptuj recht häufig vorkommender Stempel¹⁶ (Taf. 1, 3). Der dritte Buchstabe kann vielleicht als Ligatur mit »E« oder noch wahrscheinlicher mit »L« angesehen werden. M. Abramič¹⁸ ist der Ansicht, der Stempel könne mit dem Konsulat des *Herodes Atticus* verknüpft werden. Interessant ist die Tatsache, dass dieser Stempel auf der mit Münzen des Kaisers Nerva²⁰ vergesellschafteten Terra sigillata erscheint. Auch in Ptuj kommt der Stempel auf gleichen Keramiktypen vor.

4. Ziegelstempel, der bisher in Ptuj nicht erwiesen ist (Kapitalbuchstaben; Taf. 1, 4). Da der Ziegel im mittleren Kulturhorizont lag, kann als *Terminus ante quem* die Datierung von P. Korošec²² verwendet werden, die diese Schicht in die Zeit nach den Markomannenkriegen einordnet. Die scharfen Buchstabenkonturen lassen die Annahme zu, der Stempel sei mit einem Metallpetschaft eingedrückt worden.

5. Tegula (Kapitalbuchstaben; Taf. 1, 5). Zweifellos handelt es sich um den Stempel *ADIECTI*, der zu den bekanntesten und häufigsten Stempeln aus diesem Bereich²³ gehört und den wir auch auf anderen Keramikwaren antreffen. A. v. Premerstein datiert ihn in den weitgespannten Rahmen des 2. und 3. Jahrhunderts.

6. Sehr schlecht erhaltener Stempel (Tegula, Kapitalbuchstaben; Taf. 1, 6), in Ptuj bisher unbekannt. Vermutlich haben wir es mit der Abkürzung LV³ zu tun (der Stempel wurde vollständig gefunden).

7. Der Buchstabe V (Taf. 1, 7) lässt keinerlei Schlüsse über den vollständigen Stempel zu.